

УДК 929Т.Шевченко:140.8

Анатолій КОЛОДНИЙ

Тарас Шевченко в його світоглядних орієнтаціях (до 160-ліття від дня смерті)

Підкреслено, що оцінка світоглядних орієнтацій Т. Шевченка надто суперечлива. Так, наголошено, що поет уважав себе християнином, розглядав релігію як невід'ємну складову життя людини, а його творчість пронизувала ідея Духу Правди як Правди Божої. Поряд із цим показано, що у творах Шевченка був наявний докір Богові в браку милосердя до простого люду й України, що виводило поета на позиції антитеїзму, скептицизму, вільнодумства, відмови від теоцентризму та утвердження в антропоцентризмі. Зроблено висновок, що Шевченко убачав своє покликання у пробудженні людей від сну, у ролі посередника між народом і Богом, закликав українців протистояти поневолювачам та висловлював переконаність у підтримці їх Богом у цій боротьбі.

Ключові слова: Україна, Бог, Правда, антитеїзм, вільнодумство

Anatolii Kolodnyi

Taras Shevchenko in his worldview orientations (to the 160th anniversary of his death)

It is emphasized that the assessment of T. Shevchenko's worldview orientations is too contradictory. Thus, it is emphasized that the poet considered himself a Christian, considered religion as an integral part of human life, and his work was permeated by the idea of the Spirit of Truth as the Truth of God. At the same time, it is shown that in Shevchenko's works there was a reproach to God in the lack of mercy for the common people and Ukraine, which led the poet to the positions of antitheism, skepticism, free thought, rejection of theocentrism and assertion in anthropocentrism. It is concluded that Shevchenko saw his vocation in waking people from sleep, as a mediator between the people and God, called on Ukrainians to resist the oppressors and expressed confidence in God's support for them in this struggle.

Keywords: Ukraine, God, the Truth, antitheism, free thought

Для історичної долі України Бог і Шевченко – сили одномірні. Називаючи Тараса “національним Пророком”, ми тим самим визначаємо його значущість для українців. Із його Слова і завдяки йому воскресла Україна з тієї руїни, в яку її загнала імперська, шовіністична політика Московії. Це Слово було святим охоронцем українства. Поет писав:

*Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу,
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх поставлю слово.*

[4, т. 2, с. 88].

Оцінка світоглядних орієнтацій Шевченка є надто суперечливою і вже неодноразово ставала предметом дослідження науковців. При цьому часто не враховується

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

художня форма освоєння світу поетом, неоднозначність його поглядів протягом недовгих років життя. Спроба проаналізувати релігійний світогляд Т. Шевченка на підставі його поезій, “Щоденника” та епістолярної спадщини є метою цього дослідження.

Т. Шевченко вважав себе “бездоганним християнином”, розглядав релігію як “святу велику справу” для людини. Вживаючи слово “Бог” у різних метафоричних значеннях, поет в той же час визнавав реальне існування Бога як надприродної творючої сили. Проте невдоволення поета тим, що всемогутній Бог не виконує своє милосердне призначення щодо простої людини, яка живе в постійному горі, і щодо України, яка конає в ярмі Московської неволі, вивело Шевченка на позиції антитеїзму і вільнодумного скептицизму, відмови від теоцентризму і утвердження в антропоцентризмі. Поет прагне перебрати на себе роль посередника між народом і Богом, говорити із “рідним народом” від імені Бога, розкриваючи йому у своїх творах зміст Божого Слова. Своє покликання Шевченко вбачає у пробудженні людей від того сну, який Бог навів на них, скувавши їх “вільний розум”. Людина в поглядах Шевченка стоїть в центрі всього світу. Її інтереси для нього – понад усе. Вільнодумство поета насичене антиклерикальними і своєрідними деїстичними ідеями. Дух Правди – ось що пронизує всю художню і поетичну творчість поета. Він не давав змоги поетові спокійно спостерігати неправду людську, убогість України. Поєднуючи Правду з Богом і розглядаючи її як Правду Святу, Правду Божу, Шевченко шукає пояснення тому, чому Духу Христового немає в Україні, чому “на сім світі кати панують”. Творчість Шевченка – це його постійний діалог з Богом, який почався ще з дитинства: “А я собі у бур’яні молюся Богу...” [4, т. 2, с. 32].

Молитви Шевченка ніколи не були егоїстичні, вони були україноцентричні. Україна у них є домінантною темою. Вірою в щасливе майбуття свого народу і в прийдешнє заступництво за нього Бога пронизані поетичні твори Пророка. Заповітом кожному українцеві лунають його слова:

*Любіться, брати мої,
Україну любіте
І за неї, безталанну,
Господа моліте*
(“В казематі” [4, т. 2, с. 11]).

*Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать*
(“Гайдамаки” [4, т. 1, с. 158]).

Тривалий час у наукових розвідках про Шевченка обстоювалася думка про його атеїзм. Духовний образ поета як “бездоганного християнина”, для якого життєві труднощі були своєрідним “посланим іспитом”, категорично відкидали. Певну роль у цих хибних твердженнях відіграло те, що релігійність свою Шевченко висловлював не в якихось умоглядних категоріях філософії, а на рівні конкретно-індивідуального синтезу почувань та вражень особистого життя. До того ж, палітра світоглядних орієнтацій Шевченка не дає підстав для однозначних оцінок. Розглядаючи їх, його

антиклерикалізм ототожнювали з атеїзмом, тим часом як обов'язкового зв'язку між ними немає. Антиклерикалізм поета не іррелігійний. Він закликає:

*Молітьесь Богові одному,
Молітьесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклонітьесь. Все брехня –
Попи й царі...
("Неофіти" [4, т. 2, с. 287]).*

І далі:

*Якби не Бог поміг мені,
То душа б живая,
Во тьмі ада потонула,
Проклялась на світі.
Ти, Господи, помагаєш
По землі ходити.
Ти радуєш мою душу
І серце врачуєш
("Давидові псалми. Псалом 93" [4, т. 5, с. 19]).*

Тому вважати Шевченка й релігійним нігілістом також не можна. Для нього скоріше був характерний антирелігійний (краще – вільнодумний) скептицизм, який сформувався на основі його стихійно-матеріалістичних поглядів, а ще більше – на основі боротьби з панівним станом речей у суспільстві. Поет судить про справедливість і людинолюбство Бога за його ділами, а їх "то й немає". Будучи впевненим, що не Бог, а народ повалить самодержавство, у своєму "Заповіті" Т. Шевченко закликає:

*[...] вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте
[4, т. 1, с. 354].*

Проте сам антирелігійний скептицизм не є єдиною рисою світобачення Шевченка. Вільнодумчо-скептичні ідеї спонукали поета поставити перед собою проблему істинності релігійного вчення загалом. Він докоряє Богові за його байдужість, за примирення із соціальним злом, висловлює невіру у всемілість і всеблагість його. Водночас сумнів цей не є стійким. Він не переростає на вихідні релігійні позиції, тобто догмати, залишаючи, так би мовити, в думках і діях поета на постійно "слід релігії".

Погляди Тараса Шевченка мають у собі великі релігійні нашарування. Стверджуючи, що за своїми світоглядними переконаннями він є атеїстом, дослідники чомусь ігнорували ті оцінки атеїзму, які є в його творах. Так, ще 1845 р. у поемі "І мертвим, і живим..." поет, закликаючи і чужому навчатися, і свого не цуратися, вчиться "так як треба", зауважує:

*Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя.
А то заліжете на небо:
І ми не ми, і я не я,
І все те бачив, і все знаю,
Нема ні пекла, ані Раю,
Немає й Бога, тільки я!*
[4, т. 1, с. 331].

Останнє Шевченко вважав “не своєю мудрістю”, а тим, що, напевно, “й не треба запозичувати”. З докором він пише: “Отак-то ви навчаєтесь у чужому краю!” [4, т. 1, с. 331].

Того, хто каже, “що Бога немає”, “взискає Бога”, поет називає пребезумним, таким, що не має добра [4, т. 1, с. 341]. У “Щоденнику” прекрасне майбутнє він іменує “прекрасним Богом”. При цьому поет зауважує, що, якби не вірив у цю “чарівну надію”, у Бога, то “був би байдужим, холодним атеїстом” [4, т. 5, с. 31–32]. Сказане дає підстави для висновку, що Шевченко не мав атеїстично зорієнтованого світогляду.

Тоді виникає питання: а може він був глибоко релігійною людиною? Релігійність – складне явище. Воно охоплює як релігійне світобачення особи, так і зумовлене ним релігійне світоставлення. Релігійна людина не тільки вірить у Бога, а й вшановує його, виконуючи певні обряди. Звернемося до листів і “Щоденника” Шевченка. Саме вони дають нам змогу правильно відповісти на питання про світоглядні орієнтації поета. У листі до А. Толстої у січні 1857 р. Шевченко пише, що принаймні він є “бездоганим християнином”. Княжній В. Репніній поет зізнається, що єдиною відрадою для нього в часи заслання було Євангеліє: “Я читаю її без вивчення, щоденно і щогодинно” [4, т. 6, с. 61].

Княжну він просить вислати книгу Фоми Кампейського “Наслідування Христа”, в якій йдеться про те, як одинока людина має віддатися в руки Божі, вдосконалюватися на основі пізнання життя Ісуса, наслідуючи його в усьому.

Пройнявшись ідеями християнства, поет розглядає своє життя як своєрідний іспит перед Богом на предмет переродження, як вияв свого призначення у такий спосіб служити Україні. З листів Т. Шевченка до його друзів бачимо, що він щоранку молився Богові, відвідував богослужіння у церкві, говорив, сповідався, дотримувався інших таїнств.

Отже, Т. Шевченко сам визнав, що він є релігійною людиною, вірить у Бога. Проте Бог його – не той, якому поклоняються всі віруючі. “Словник мови Т. Шевченка” засвідчує, що слова “Бог”, “Господь”, “Божий”, “Творець” вживаються ним понад тисячу разів. Проте наші спроби привести їх до єдиного знаменника не мали успіхів. Ці слова в різних, а то й в одних і тих самих творах поета мають відмінний смисл. Якщо в одному випадку вони використовуються ним у звичайному, буденному, а то й метафоричному розумінні, без уваги на їхній чіткий категоріальний сенс (“заснув собі з Богом”, “дай Боже, щоб”, “слава Богу”, “не дай Боже”, “що тобі послав – тільки Бог святий знає” тощо), то в іншому – він висловлює судження, які засвідчують чіткий, осмислений його підхід до їхнього змісту.

Дехто з дослідників творчості Шевченка твердить, що слово “Бог” у нього взагалі не має релігійного змісту. При цьому посилаються на І. Франка, який писав, що у Шевченка слово “Бог” – поетична фраза, “образове речення”. Певною мірою це так. Слово “Бог” поет справді вживає у різних метафоричних значеннях. Бог для нього – щось всесильне, всемілостиве, всезнаюче, таке невідоме і незбагненне явище, без втручання якого ніщо не може відбутися. Це – Дух Правди Христової. Але повторимо, що це так лише певною мірою. Водночас у деяких творах поета є такі звертання до Бога, які можна витлумачити як визнання його реального існування у вигляді якоїсь надприродної творючої сили. Все це потребує надто копіткого підходу до творчості поета загалом під час аналізу його світогляду, щоб некритичним цитуванням не спотворити погляди Тараса, не дати їм хибної оцінки.

Світогляд Шевченка не можна вважати однаковим протягом усіх років його недовгого життя. Поет сам визнає, що його світоглядні орієнтації зазнавали певних змін. Так, у листі до А. Толстої 1857 р. він писав: “Чи дочекаюся я такого тихого, солодкого щастя, коли вам особисто зграйно, спокійно, з поміркованістю переродженого християнина, розповім, як сон, моє смутне минуле” [4, т. 6, с. 148].

Творча спадщина поета, на нашу думку, має два періоди – до заслання і після заслання. Якщо до заслання погляди поета характеризує загалом певна антирелігійна зорієнтованість, то це не притаманне його творчості наступних років життя. Вже на другому році заслання у листі до А. Лизогуба Шевченко пише: “Де вони (друзі – А. К.) поділися!.. одцурались безталанного свого друга [...]. Всі лиха упали на мою голову” [4, т. 6, с. 147].

Підірване здоров’я, втрата друзів, відсутність змоги писати й малювати, самотність, жахливий стан безнадійності, матеріальна скрута тощо – все це, позначаючись на настроях митця, зумовило появу в його світосприйманні песимізму, ірреалізму. У листі до В. Респіної Т. Шевченко відзначає, що в “нещасті мимоволі стаєш марновірним” і що лише християнська філософія може допомогти у боротьбі з безнадійністю. Своє життя на засланні поет розглядав навіть як посланий Богом “за безмежну любов до мене” іспит. “Він (цей досвід – А. К.) навчив мене, як любити ворогів і ненавидячих нас. А цього не навчить ніяка школа, крім тяжкої школи іспитів і довгої розмови з самим собою. Я тепер почуваю себе, як не досконалим, то принаймні бездоганим християнином” [4, т. 6, с. 147].

Світоглядний перебіг поета зумовлений і тим, що за його часу релігійне світобачення панувало в усіх сферах духовного життя. Шевченко виріс на ньому. Воно певною мірою сформувало життєві орієнтири Тараса ще тоді, коли він був “у науці” в дяка.

У прагненнях адекватно відтворити світогляд поета треба врахувати також ту відмінність, яка існує між філософським і художнім освоєнням світу. Шевченко не був філософом-теоретиком, він не залишив жодної спеціальної праці з питань релігієзнавства. Релігійні сюжети, які інколи трапляються в його творах, слугують митцю засобом оцінювання тих чи інших явищ і процесів, що відбуваються в довкіллі.

Не беручи до уваги поетичної форми висловлення Шевченком думок про релігію і все, що з нею пов’язане, дослідники спадщини поета часто довільно підбирали окремі цитати з його творів, щоб приписати йому такий підхід до релігійних явищ, який би був підставою для зарахування поета до войовничих атеїстів. При цьому

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

явно нехтували тим, що життя формувало у нього швидше іррелігійну, ніж антирелігійну свідомість.

Останнім часом науковці прагнуть привести у певну відповідність поняття, які відображають різні форми іррелігійної свідомості. Ними є скептицизм, релігійний нігілізм, релігійний індиферентизм, антиклерикалізм, деїзм, пантеїзм. Сюди ж належить і вільнодумство. Хоч у з'ясуванні змісту форм іррелігійної свідомості наявний великий різнобій суджень, проте використання їх для оцінки поглядів діячів суспільної думки є плідним. Однак і тут ми маємо цілу низку труднощів. Справа в тому, що в структурі світобачення мислителя характеристики його поглядів, які відображаються цими поняттями, часто стикаються, а то й переплітаються. Характерологічні особливості різних форм іррелігійної свідомості зумовлені насамперед тим, як ними з'ясовується поняття Бога, святого і святих, молитви, таїнств, який зміст у них вкладається.

Дослідник спадщини поета Н. Гнатишак зробив спробу проілюструвати християнський спосіб мислення Шевченка своєрідною статистичною таблицею. Так, за його підрахунками, з 218 віршованих творів “Кобзаря” довгі поетичні молитви мають 17 (тут не враховано 10 Псалмів і кілька наслідувань Пророків), на біблійний сюжет написано 7 поем, вислови “молитися”, “Богу молитися” є в 150 творах, “перехреститися” – 20, згадано про Бога в 143 творах, а слово “Бог” (зокрема Ісус Христос) вживається 600 разів, Матір Божа згадується в 25 творах. Що ж до “Щоденника” поета, то він сповнений згадок про Бога й молитву. З 232 Шевченкових листів у 128 є релігійні вислови [1, с.18–20]. Але при цьому автор не бере до уваги той зміст, який вкладає поет в те чи інше поняття в різних своїх творах. А він часто неоднозначний. Так, Бог у Шевченка (і тут позначилися народні уявлення про нього) виступає насамперед як ідеал добра, найвищої справедливості, правди, як уособлення людської совісті, моралі, світлого майбутнього, бажаного у житті. Дух Правди як Дух Христа постійно горів у душі Т. Шевченка і не давав йому спокою при спогляданні неправди людської. Поет підніс його на безмежну висоту – аж до Бога, щоб запитати його: “Чи довго ще на цім світі катам панувати?” У Шевченка Бог і Правда поєднані так, що там, як він пише, “де немає Бога – там немає Правди”. Правда, вважає поет, то Правда Святая, Правда Божа. Тому відродження України він пов'язує з утвердженням Правди:

І хочеться... Боже милий!

Як хочеться жити,

І любити Твою Правду

[4, т. 2, с. 233].

Слово Боже було потужним мечем у руках поета. Але він ніяк не міг збагнути, за що ж то Бог так карає Україну. “Чи то є Боже покарання за якісь всенародні гріхи?” – спадає з його уст питання. І, відповідаючи сам собі, поет зауважує, що “Бог спить”.

Та найбільший гнів поета припадає на “своїх чужинців” – змосковщених дворян і духовенство українського походження, які, як і колись, за Давидових часів, запродали себе ворогам рідного народу. Вони не зможуть “за Правду всесвятую встать і за свободу”, бо “розпинать, а не любить” навчилися брата, “не зрять Бога над собою”,

виконують зло із-за незнання істинної Правди Божої. Тому поет докоряє тим “рабам незрячим”, які благають милості у земних богів-ідолів, “попів й царів”, і закликає молитись лише Богові і Правді, а “більше на землі нікому”.

Як ідеал Добра і Правди, Бог, на думку Т. Шевченка, має бути силою, покликаною утверджувати своєю діяльністю справедливість у світі, карати всіх, хто відхиляється від визначених релігією норм людського співжиття. Проте, оцінюючи “караючу функцію” Бога, поет не стоїть на ортодоксально-церковних позиціях. Більше того, він висловлює навіть скептицизм, іронію щодо дій Бога; які в нього подеколи переростають у зневагу. Ця зневага особливо помітна у вірші “Юродивий”:

*А ти, Всевидяче око!
Чи ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордовали, розпинали І вішали?.. А Ти не знало?
І Ти дивилося на них
І не осліпло. Око, око!
Не дуже бачиш Ти глибоко!
Ти спиш в кіоті, а царі...
Та цур їм, тим царям поганам!*
[4, т. 2, с. 260].

У звертаннях поета до Бога частими є: чому? доки? хто одностайно стане за “євангеліє правди”? “Немає кому”, – відповідає Шевченко сам собі і висновує, що й “суду не буде, бо вже мене осудили на сім світі люди”.

Для віруючої людини найвищою цінністю є Бог. Усяку кривду щодо Бога вона розглядає як найбільший гріх. Для Шевченка ж такою цінністю є насамперед Україна, доля її народу, її майбутнє: “Мій краю прекрасний, розкішний, багатий! Хто тебе не мучив?” І тут поет виходить за межі “релігійної пристойності” й робить закид Богові, не вважаючи це гріхом, а навпаки – виставляє Бога великим грішником за сплюндровану долю України:

*І все то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже ж йому любо людей мордувать?
А надто сердешну мою Україну.
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?
 (“Іржавець” [4, т. 2, с. 47]).*

Україна для Шевченка має абсолютну вартість:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!
 (“Сон” [4, т. 2, с. 42]).*

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Дехто з дослідників убачав у цих словах поета богохульство, дехто – вільнодумство. А тим часом вони мають глибший зміст. Своїм прокльоном, як це слушно зауважує В. Слюзар, Шевченко хотів привернути увагу Бога до “безталанної вдови” – України. “Хай же вогненна кара за це богохульство упаде тільки на нього, але й хай Господь ласкавішим оком спогляне на його Україну, яку він окупить своєю душею” [3].

Ця самопожертва поета нагадує самопожертву Ісуса Христа, з тією відмінністю, що це здійснюється не заради всього людства, а лише за свій український народ. Для Шевченка Україна існує не в історичному континуумі, а в міфологічному. Вона не підлягає законам історичної необхідності. Сплюндрована і зруйнована, Україна, за поетом, уособлена в церкві-домовині, що стоїть у с. Суботіві. Але з часом ця домовина розвалиться, постане вільна Україна і запалить світло Правди.

Християнським світоглядом, вірою “сина Божого во плоті” пройняті всі твори Шевченка. Християнську ідею “Людина – образ Божий” він переносить на свої оцінки відносин між українцями. Його відомі “І мертвим, і живим...” своїм епіграфом мають євангельські слова: “Коли хто скаже: Я люблю Бога, а брата свого ненавидить, той є лжець” (Ів. 4:20).

Поета турбує конфесійна роз’єднаність українського народу. Його звернення до слов’ян припинити те “порізнення”, яке внесла між ними різна релігійна належність, у перекладі на український ґрунт звучить як заклик не бути “игралищем иноплемеников”, злитися воедино любов’ю:

*[...] молитесь Богу
І згадайте один другого.
Свою Україну любіть,
Любіть її... Бо время люте
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть
 (“Згадайте, братія моя” [4, т. 2, с. 18]).*

Висловлюючи своє невдоволення тією байдужістю, яку Бог виявляє до людей, Шевченко відзначає, що саме таке ставлення його до земних справ неодмінно породжує сумнів, небажання вірити в нього:

*Як же його вірить,
Заплющивши очі?
Ох, рад би я вірить, та серце не хоче
 (“Княжна” [4, т. 2, с. 25]).*

Безперечною заслугою Шевченка є те, що своєю творчістю він підносить людину до стану Бога. У нього є слова, спрямовані на утвердження в людині її гідності як людини, а саме це і є тим аспектом світобачення поета, який засвідчує його вільнодумність. Звертаючись до Л. Полусмакової, поет пише:

*Моя ти любо! Не хрестись,
І не кленись, і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люде,*

*І візантійський Саваоф
Одуриць! Не одуриць Бог,
Карать і миловать не буде:
Ми не раби його – ми люде!*
[4, т. 2, с. 398].

Заклик “Будьте люди, а не посмішище ченцям!” – пронизує всю поему Шевченка “Єретик”. Людина стає людиною тоді, коли вона розправляє свої руки, змиває з очей луду, не принижує свою людську гідність ні перед ким. Таких людей і Бог “не одуриць”.

Думки, які б прямо заперечували існування Бога, лише двічі трапляються в творах Шевченка. Деякі дослідники, обгрунтовуючи положення, що поет був атеїстом, при цьому посилаються на таке його категоричне судження:

*[...] бо немає Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте
Та якогось Раю
На тім світі благаєте?
Немає! Немає!*
 (“Гамалія” [4, т. 1, с. 237]).

Але, уважно прочитавши ці рядки, зазначимо, що вони не містять прямого заперечення буття Бога. Тут йдеться лише про те, що його немає на небі. Слова із “Заповіту”: “Молитися... а до того я не знаю Бога.” – також не означають, що Шевченко ними заперечував основну релігійну ідею. “Не знаю” – це не означає, що Бога немає. Так само можна оцінити і слова поета з його вірша “Лічу в неволі дні і ночі”, що “немає нічого”: “Нема навіть кругом тебе великого Бога”.

Аналіз різних форм ставлення людей до релігії, різного розуміння сутності Бога засвідчує те, що всі ці форми за умов соціальної нерівності мають насамперед “утилітарний характер”. Незадоволення своїм приреченням на рабське буття неминуче породжувало внутрішній конфлікт свідомості людини. Якщо в одних це виражалось у відмові від власного Я, абсолютному сприйнятті релігійної ідеї визначеності й покірності, вірі в спасіння через прихід месії, то в інших це невдоволення виявлялося в антитеїстичній формі. Антитеїзм – це відображення пошуків людини, яка ще не знайшла себе саму, своє Я. Антитеїст зберігає в своїй уяві образ Бога, який для нього виступає не як продукт ілюзорно-фантастичного відображення дійсності, а як щось реально існуюче, але таке, що виконує своє призначення щодо людини. Заперечуючи такого Бога, людина доходить до усвідомлення своєї гідності.

Аналогічний хід мислення притаманний і Шевченкові. “Чи Бог бачить із-за хмари наші сльози, горе?” – питає він у поемі “Сон”. І немовби відповідає собі рядками з поеми “Княжна”:

*А патріот, убогих брат,
Дочку й теличку однімає у мужика... І Бог не знає,
А може й знає та мовчить [...]*

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

*А Бог хоч бачить, та мовчить,
Гріхам великим потурає [...]
[4, т. 2, с. 26].*

Вдумаємося в ці слова: “А Бог хоч бачить?” – “бачить, та мовчить”, “не знає, а може й знає”. Адже це критика тих антропоморфних властивостей, які приписує Богові “Катехізіс”, називаючи його всевидящим, всемиловитим, всезнаючим і т. ін.

Як бачимо, світогляд Т. Шевченка має надто складну мозаїку різних відтінків. Одні його твори дають право для висновку про те, що він був релігійною людиною, інші – для твердження, що його вільнодумство має чітку іррелігійність в її антропоутвердзувальній зорієнтованості. Але зауважимо, що реконструкція іррелігійної свідомості поета у всій цілісності, взаємозв'язку різних, часто суперечливих тенденцій – справа надто складна. Тут завжди є можливість однобічного розгляду, захоплення якоюсь стороною, рисочкою світобачення митця, нанизування для підтвердження своїх міркувань тих чи інших цитат з його творів. Адже при цьому можуть лишитися осторонь такі судження, які відображають справжню суть його світогляду. Саме це мало місце у спробах довести, що Шевченко був войовничим атеїстом. Це ж спостерігається й нині, коли в різних виданнях з'являються праці, які обстоюють глибоку релігійність поета.

А між тим Шевченко не був ні атеїстом, ні глибоко віруючою людиною. Насичене антиклерикальними і своєрідними дійстичними ідеями його вільнодумство підносилося до усвідомлення величі людини як творця свого щастя:

*О люди! люди небораки!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки!*
 (“О люди! люди небораки!” [4, т. 2, с. 363]).

Відсутність у поета теоретично обґрунтованих поглядів на суспільні явища, роль людини в історичному процесі зумовила своєрідність тлумачення ним соціальних функцій релігії. Визнаючи існування Бога, Шевченко водночас, як і всі антитеїсти, вільно поведився з ним. Бог у нього через те, що “спить”, виступає захисником інтересів панівних класів, а не носієм загальнолюдського, скоріше у ролі караючої, а не благоносної сили.

Добра від нього, за Шевченком, людина може й не сподіватися. Поет не лише доводить Богові необхідність прокинутися, проснутися, умовляє згледітися на нещастя народу, а й звинувачує його в обмані, одуренні й обкраданні убогих, проклинає його. А якщо так, то напрошується висновок, що людина не завжди має покладатися на таку безтурботну силу як Бог.

Поет інтуїтивно був переконаний у тому, що він, як біблійний і Божий Посланець, сам покликаний нести своєму народові Правду, закликати його йти до особистої і національної свободи. Враховуючи це, Шевченко прагне перебрати на себе роль посередника між народом і Богом, говорити із своїм рідним народом від імені Господа, розкриваючи йому зміст Слова.

Григорій Грабович, відзначаючи “злиття” поета зі Спасителем і, вказуючи на наявність у нього рис Пророка, слушно зауважує: “Як і Христос, що своїми стражданнями звільнив людей від прокляття первородного гріха і відкрив їм шлях до спасіння, Шевченко [...] розкрив таємницю “великого льоху”, яким є Україна, особистою долею спокутував гріхи чи “прокляття” її дисгармонії, дав своєму народові віру в “золотий вік”” [2, с. 168].

Своє покликання поет вбачає у пробуджуванні людей від того сну, який навів на них Бог, закривши їхні “добрі очі” і скувавши їхній “вольний розум”. “Прозріте, люди, день настав!” – чуємо його заклик. Відтак, людину Шевченко ставить у центрі Всесвіту. Все це засвідчує своєрідність антитеїзму Т. Шевченка, яка виражається у відмові його від теоцентризму і переході до антропоцентризму. Своєю поставою поет започатковує новий тип людини, яку часто називають шевченківською. Моральним ідеалом її є вільний дух, що сам на основі пізнання самовизначається, а головною засадою світогляду є розум. Саме тому Шевченко закликає не покладатися у всьому на Бога (бо ж релігія, як і мистецтво, є лише виявом “почувальник сил душі”, облегшувальним чинником тяжкої вдачі), здолати ірраціональні життєві орієнтири пасивного очікування Правди і Волі від когось, пробудити в собі той Дух, який робить людину вільною і спрямованою на Поступ. Лише тоді, як пророкує поет,

Встане Україна.

І розвіє тьму неволі,

Світ правди засвітить,

І помоляться на волі

Невольничі діти!..

(“Розрита могила” [4, т. 1, с. 252]).

1. Гнатишак М. Тарас Шевченко й релігія. Львів, 1936. С. 18–20.
2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. К., 1992. 168 с.
3. Слюзар В. Тарас Шевченко переміг вірою. Голос України. 1999. 22 травня.
4. Шевченко Т. Повн. збір. творів. В 6-ти томах. Т. I: Поезія 1837–1847. 784 с.; Т. 2: Поезія 1847–1861. 784 с. К., 2003.